

STANISŁAW A. SROKA (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

 <https://orcid.org/0000-0003-4059-7799>

Ile zarabiał profesor Uniwersytetu Bolońskiego w późnym średniowieczu?

Zarys treści: Artykuł jest poświęcony omówieniu wynagrodzeń profesorów Uniwersytetu Bolońskiego w późnym średniowieczu. Oparty jest na analizie zachowanych w Archiwum Państwowym w Bolonii wykazów wynagrodzeń wykładowców z XIV i XV w. Wynagrodzenia profesorów porównano z zarobkami przedstawicieli innych grup społecznych w Bolonii w tym czasie.

Abstract: The paper is devoted to discussing the earnings of professors at the University of Bologna in late Middle Ages. It is based on the analysis of registers of lectures' salaries from the 14th and 15th centuries, surviving in the State Archive in Bologna. The income of professors was compared to that of other social groups in Bologna at that time.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Boloński, zarobki profesorów w średniowieczu, wynagrodzenia w Bolonii w późnym średniowieczu

Keywords: University of Bologna, salaries of professors in the Middle Ages, earnings in Bologna in late Middle Ages

W bogatych zbiorach archiwum bolońskiego (Archivio di stato di Bologna) znajdują się liczne wykazy miejskich wydatków, wśród których spotykamy także kwoty przeznaczone dla uniwersyteckich wykładowców. Te najstarsze, sięgające lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIV w., są zamieszczone w aktach notariuszy miejskich¹. Od 1364 do 1437 r. miejskie wydatki na utrzymanie uniwersytetu, przede wszystkim na wypłaty dla profesorów, były odnotowywane w aktach skarbcza (*tesoreria*) notujących coroczne wydatki miasta Bolonii, w rubryce: *expensa studii*². W księgach rachunkowych bolońskich (*libri delle bollette*) znajdują się wydatki dla

---

¹ Archivio di stato di Bologna (dalej cyt.: ASB), Comune-Governo, Riformagioni e provvigioni, parte 2, reg. 22 i nast. Wykazy te wykorzystał w swoich badaniach nad bolońskimi wykładowcami filozofii przyrody w dobie renesansu D.A. Lines, *Natural Philosophy in Renaissance Italy. The University of Bologna and the Beginnings of Specialization, Early Science and Medicine* 6, 2001, nr 4 (Science and Universities of Early Modern Europe: Teaching, Specialization, Professionalization), s. 280-281. Wykaz profesorów i ich wynagrodzeń z lat 1351-1353 wydał A. Sorbelli, *Gli stipendi dei Professori dell'Università di Bologna nel secolo XIV*, *L'Archiginnasio. Bolletino della Biblioteca comunale di Bologna* 7, 1912, s. 315-319.

² ASB, Comune-Camera del Comune, Tesoreria e controllatore di tesoreria, t. 13 i nast.

kadry profesorskiej z lat 1375-1437³. W archiwaliach dotyczących już bezpośrednio uniwersytetu dysponujemy wydatkami na profesorów z lat 1401-1410⁴, natomiast od 1465 r. zachowały się już coroczne listy wynagrodzeń wykładowców⁵.

Uniwersytet Boloński w interesującym nas okresie, czyli w XIV i XV w., składał się właściwie z trzech uniwersytetów: dwóch prawniczych (citramontanów i ultramontanów) oraz uniwersytetu artystów i medyków. Każdy z tych uniwersytetów wybierał własnego rektora, z biegiem czasu jednak, już od XV w., na uniwersytetach prawniczych wybierano już tylko jednego (*utriusque Universitatis iuristarum rector*)⁶. W omawianym okresie profesorowie w Bolonii otrzymywali wynagrodzenie od komuny miejskiej, od 1433 r. za pośrednictwem specjalnej agencji zwanej Gabella Grossa, której dochody pochodziły z miejskich podatków⁷. Wcześniej studenci sami zatrudniali profesorów i ich opłacali, ale system ten okazał się niewydolny. Jego niedoskonałość dobitnie ilustruje opinia trzynastowiecznego prawnika Odofredo, który narzekał na studentów niechających płacić na swoich profesorów: *Scholares non sunt boni pagatores, quia volunt scire, sed nolunt solvere iuxta illud: Scire volunt omnes, mercedem solvere nemo*⁸. Z biegiem czasu komuna bolońska przejęła koszty działania uniwersytetu, chociaż w statutach uniwersytetu artystów i medyków z 1405 r. wciąż jest zawarta możliwość płacenia przez studentów profesorom za niektóre zajęcia⁹. Nie były to jednak wygórowane kwoty.

Analizę wynagrodzeń profesorów Uniwersytetu Bolońskiego rozpocznę od najstarszych zachowanych danych z połowy XIV w. W 1351 r. wykaz obejmuje 20 wykładowców, którzy otrzymywali gażę roczną od 50 do 100 lir. Od razu dodajmy, że ówczesna lira bolońska (łac. *libra*) to jednostka obrachunkowa, dzieląca się na 20 solidów, a te z kolei na 12 denarów. W omawianym wykazie oprócz lir bolońskich pojawiają się też floreny (*fiorini*), czyli monety złote, które miały wartość około dwóch lir. Profesor, który wykładał medycynę praktyczną, dostawał 100 lir rocznie; podobnie wykładowca filozofii¹⁰. Już z tego wykazu widać, że profesorowie prawa otrzymywali wyższe wynagrodzenie od swoich kolegów z innych dyscyplin. I tak wykładający dekrety rano (*de mane*) Johannes de Legnano inkasował 100 florenów (czyli 200 lir), podobnie wykładający ten sam przedmiot Johannes Calderini¹¹. Mniej, bo 50 florenów,

³ ASB, Ufficio per la condotta degli stipendiari, libri delle bollette degli stipendiari, nr 1-84.

⁴ ASB, Riformatori dello Studio, t. 32 (Spese per i professori dello Studio).

⁵ Tamże, t. 33 i nast. (Quartironi degli stipendi).

⁶ S.A. S r o k a, I rettori polacchi dell'*universitas scholarium* dello Studio bolognese nella seconda metà del XV secolo, *Annali di storia delle università italiane* 19, 2015, nr 2, s. 79-88.

⁷ D.A. L i n e s, *The Dynamics of Learning in Early Modern Italy*. Arts and Medicine at the University of Bologna, London 2023, s. 57.

⁸ G. P o s t, Masters' Salaries and Student-Fees in the Medieval Universities, *Speculum* 7, 1932, s. 192.

⁹ Statuti dell'Università e dei collegi dello Studio bolognese, wyd. C. Malagola, Bologna 1888, s. 248: *Declarantes insuper quod doctores seu magistri loyce pro suo salario et collecta bancharum possint habere et percipere a quolibet scolari pro uno anno quadraginta solidos Bononienses et ultra predictos quadraginta solidos non possint recipere ab aliquo scolari, sub pena decem librarum Bononienses pro quolibet a quo recipetur*.

¹⁰ A. S o r b e l l i, Gli stipendi, s. 315-316.

¹¹ Tamże, s. 316.

placono wykładowcom dialektyki, astrologii i prawa cywilnego. Podobne stawki, mniej więcej od 50 do 100 lir, utrzymały się w latach następnych¹². W uniwersyteckich statutach z 1389 r. też znajdujemy podobne stawki wynagrodzeń dla wykładających w murach uniwersytetu. Komentujący dekrety *in mane* miał otrzymywać 100 rocznie. Taką samą stawkę wynagrodzenia przewidziano dla wykładającego dekrety późniejszą porą (*in nonis*), *Infortiatum* czy też *Digestum novum* oraz *Volumen*. Na mniejsze pieniądze, bo tylko 50 lir, mógł liczyć komentujący retorykę¹³. Zarobki były wypłacane wówczas w dwóch równych ratach: na Boże Narodzenie i na Wielkanoc¹⁴.

Sytuacja nie uległa szczególnej poprawie na początku XV w., kiedy także większość kadry nauczającej w bolońskiej wszechnicy zarabiała od 50 do 100 lir¹⁵. Na większe pieniądze mogli liczyć profesorowie prawa oraz także, coraz częściej, medycy. Za zajęcia z gramatyki i retoryki prowadzący otrzymywał zazwyczaj 50 lir, chociaż w 1406 i 1407 r. było to nawet 180 lir¹⁶. Za komentowanie logiki niezmiennie płacono 50 lir¹⁷, trochę lepiej za filozofię przyrody i filozofię moralną – po 70, a czasem nawet i 150 lir¹⁸. Dostyc słabo był też opłacany wykładowca astrologii (50 lir)¹⁹ oraz medycyny nauczanej w godzinach wieczornych (także 50 lir)²⁰. Na tym tle wybijali się profesorowie prawa. Komentujący rano Kodeks otrzymywał w 1401 i 1402 r. aż 740 lir²¹. Również nieźle płacono wykładającemu rano Dekretały (400 lir)²². Tyle samo (400 lir) inkasował wykładający prawo rzymskie (*Digesta*)²³. Trochę mniej zarabiali wykładający rano medycynę, i to zarówno tę teoretyczną (225 lir), jak i praktyczną (175 lub 225 lir)²⁴. W analizowanym zestawieniu profesorskich pensji z lat 1401-1410 wybija się dwóch profesorów prawa, których uposażenie znacząco przekraczało zarobki pozostałych. Chodzi o wybitnych specjalistów od prawa kanonicznego: Antonius de Butiro za komentowanie Dekretałów zarabiał 635 lir²⁵, a jego mistrz Petrus de Ancharano, wykładający Klementyny, otrzymywał aż 1080 lir²⁶.

¹² Tamże, s. 316-319.

¹³ Statuti, s. 140-142.

¹⁴ Tamże, s. 141.

¹⁵ ASB, Riformatori dello Studio, t. 32 (Spese per i professori dello Studio), k. 2 n.; ASB, Comune-Camera del Comune, Tesoreria e controllatore di tesoreria, t. 33, k. 280-284. Dla porównania warto zacytować kilka prac o wynagrodzeniach profesorów w innych uniwersytetach europejskich: J. V e r g e r, Teachers, w: A History of the Universities in Europe, t. I, red. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1992, s. 151-154; D. Z a n e t t i, Al'université de Pavie au XVe siècle. Les salaires des professeurs, Annales ESC 17, 1962, s. 421-433; J. P a q u e t, Salaires et prébendes des professeurs de l'Université de Louvaine au XV siècle, Léopoldville 1958.

¹⁶ ASB, Riformatori dello Studio, t. 32 (Spese per i professori dello Studio), k. 2, 9-11.

¹⁷ Tamże, k. 4.

¹⁸ Tamże, k. 2, 10.

¹⁹ Tamże, k. 5.

²⁰ Tamże, k. 4.

²¹ Tamże, k. 2, 4.

²² Tamże.

²³ Tamże, k. 9.

²⁴ Tamże, k. 2, 4.

²⁵ Tamże, k. 6.

²⁶ Tamże, k. 8; ASB, Comune-Camera del Comune, Tesoreria e controllatore di tesoreria, t. 33, k. 285.

Od 1465 r. zachowały się coroczne listy wynagrodzeń wykładowców bolońskiej wszechnicy. Noszą one nazwę *quartironi*, co wskazuje, że pensje były wypłacane kwartalnie²⁷. Wykazy te doczekały się ostatnio analizy Tommaso Durantiego²⁸. Jak wspominałem już w innym miejscu, te kwartalne honoraria w drugiej połowie XV w. były wypłacane zazwyczaj w kwietniu, lipcu, październiku i grudniu. Nie były to równe raty: trzy pierwsze były zazwyczaj skromniejsze, a dopiero ostatnia wyrównywała kwotę rocznego wynagrodzenia i czasami sięgała nawet jego połowy²⁹. Taki podział był zapewne spowodowany różnymi turbulencjami finansowymi komuny bolońskiej. Od wynagrodzenia profesorskiego odejmowano kary za zaniebdywanie zajęć i za zbyt małą liczbę słuchaczy na zajęciach (poniżej pięciu osób). Niewdzięczną rolę sprawdzania wykładowców, czy odbywają zajęcia, wykonywał powołany do życia w 1463 r. urzędnik uniwersytecki zwany *punctator*³⁰.

Na potrzeby niniejszego tekstu przeanalizowałem wynagrodzenia bolońskich wykładowców z lat 1470-1475³¹. Zacznę od prawników³². Wykładający rano Dekretały Antonius de Sancto Petro i Johannes de Sala otrzymywali 400 lir za swoją pracę (ten ostatni w 1472 r. dostał podwyżkę i zarabiał 600 lir), natomiast Troylus de Malvitiis trochę mniej, bo 300 lir³³. Równie dobrze zarabiali profesorowie wykładający prawo cywilne (czyli rzymskie). Ci, którzy komentowali Kodeks Justyniana w godzinach porannych, zarabiali od 150 do 400 lir, natomiast wykładający *Infortiatum* mogli liczyć na 200 lub 250 lir³⁴. Zajęcia popołudniowe i wieczorne oraz świąteczne były już znacznie słabiej wynagradzane, zazwyczaj było to 100 lir. Wysokość tych wynagrodzeń była zgodna z postanowieniem papieża Mikołaja V, który w latach 1450-1451 określił maksymalne wynagrodzenie profesora w Bolonii na 400-500 lir rocznie³⁵. Z tego ograniczenia były wyłączone dwie katedry na uniwersytetach prawniczych i dwie na uniwersytecie artystów i medyków przeznaczone dla wykładowców spoza Bolonii, którzy otrzymywali znacznie wyższe wynagrodzenie (*doctor forensis eminens*)³⁶.

²⁷ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33 i nast. (Quartironi degli stipendi).

²⁸ T. D u r a n t i, I salari dei docenti dello Studium di Bologna nel XV secolo e la serie dei quartironi degli stipendi, *Annali di storia delle università Italiane* 27, 2023, nr 1, s. 18-30.

²⁹ S.A. S r o k a, Wynagrodzenia profesorów z Polski na Uniwersytecie Bolońskim w drugiej połowie XV wieku, *Roczniki Historyczne* 83, 2017, s. 176.

³⁰ S.A. S r o k a, System kontroli odbywania zajęć w Uniwersytecie Bolońskim w XV w., w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idzemu Panicowi*, Katowice – Bielsko-Biała 2019, s. 285-292; G.P. B r i z z i, S.A. S r o k a, La deriva corporativa dei Collegi dottorali e la crisi dello Studio bolognese, *Annali di storia delle università Italiane* 27, 2023, nr 2, s. 119-145.

³¹ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33, nr 4-9.

³² Tryb studiów prawniczych w średniowiecznym Uniwersytecie Bolońskim omówiła A. H o r e c z y, Prawnicze doktoraty Polaków w Bolonii w XV wieku, *Roczniki Historyczne* 81, 2015, s. 151-153.

³³ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33, nr 4.

³⁴ Tamże.

³⁵ T. D u r a n t i, I salari dei docenti, s. 22.

³⁶ A. D e C o s t e r, La mobilità dei docenti: Comune e Collegi dottorali di fronte al problema dei lettori non-cittadini nello Studio bolognese, w: *Studenti e dottori nelle università italiane (origini – XX secolo)*, Bologna 2000, s. 238.

W analizowanym okresie byli to w Bolonii dwaj uznani prawnicy: Alexander de Tartagnis de Imola oraz Andreas de Barbatia, pochodzący z Sycylii. Ten pierwszy wykładał *Infortiatum* w godzinach wieczornych i pobierał 1000 lir rocznej gaży³⁷, z kolei Andreas de Barbatia komentował Dekretały w godzinach wieczornych za aż 1200 lir rocznie³⁸. Na uniwersytecie artystów i medyków wynagrodzenia były mniejsze. Nieco więcej, bo 50 lir, otrzymywali wykładający logikę w godzinach wieczornych (za te same zajęcia poranne prowadzący dostawał 100 lir), astronomię oraz język hebrajski³⁹. Ale już wykładowcy z retoryki i poezji otrzymywali od 50 do 150 lir, chociaż zdarzali się i tacy, którym płacono nawet 300 lir⁴⁰. Przyzwoicie wynagradzano zaś wykładowców z filozofii, a przede wszystkim medycyny. Za wykłady z filozofii prowadzący dostawali od 200 do 300 lir⁴¹. Zajęcia z medycyny były zarówno teoretyczne, jak i praktyczne. Prowadzono je zarówno rano, jak i w godzinach popołudniowych i wieczornych. Wyjaśniający słuchaczom rano medycynę teoretyczną otrzymywali od 200 do 400 lir, podobna wysokość zarobków była za zajęcia o innej porze⁴². Tak jak w przypadku uniwersytetów prawniczych, na uniwersytecie artystów i medyków były dwie katedry (czasami obsadzona była tylko jedna z nich) przeznaczone dla wybitnych specjalistów pochodzących spoza Bolonii. W początku lat siedemdziesiątych XV w. na uniwersytecie artystów i medyków takim profesorem był, pochodzący z Imoli, Baverius de Baveriis, który wykładał medycynę w godzinach wieczornych i otrzymywał za to 1000 lir rocznego uposażenia⁴³.

Profesorowie w Bolonii, podobnie jak i dzisiaj, mogli uzyskać dodatkowe dochody, będąc promotorami lub zasiadając w komisji doktorskiej podczas egzaminów doktorskich. Stawki za te akademickie powinności zostały szczegółowo określone w rubryce 118 statutu uniwersyteckiego z 1432 r. (*pro expensis fiendis tam in publico quam in privato examine*)⁴⁴. W Bolonii egzamin doktorski dzielił się na dwie części: egzamin prywatny i egzamin publiczny (zwany *conventus*). Podczas egzaminu prywatnego doktorant losował pytania (tzw. *puncta*), potem przez kilka godzin pilnie się przygotowywał, wreszcie przystępował do egzaminu. Po zakończonym egzaminie zarówno student, jak i jego promotor musieli się oddalić, a członkowie komisji głosowali za pomocą białych i czarnych kulek. Po ogłoszeniu wyniku głosowania student, jeśli zdał

³⁷ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33, nr 4. Na temat tego profesora zob. A. Sabatani, *De vita et operibus Alexandri Tartagni de Imola*, Milano 1972; A. Belloni, *Professori giuristi a Padova nel secolo XV. Profili bio-bibliografici e cattedre*, Frankfurt am Main 1986, s. 110-118; G. Murano, *Una raccolta di minute autografe di Consilia di Alessandro Tartagni (1423/24-1477)*, *Bulletin of Medieval Canon Law*, new series 31, 2014, s. 237-248.

³⁸ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33, nr 4. Zob. F. Liotta, *Barbazza Andrea*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. VI, 1964, s. 146-148.

³⁹ ASB, Riformatori dello Studio, t. 33, nr 4-8.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże; L. Thordike, *Little Known Names of Medical Men in Vatican Palatine Manuscripts*, *Annals of Medical History* 8, 1936, nr 2, s. 147-148.

⁴⁴ Statuti, s. 150-151. Zob. też S.A. Sroka, *Dyplom doktorski Uniwersytetu Bolońskiego z 1472 r.*, *Studia Źródłoznawcze* 50, 2012, s. 67-69.

egzamin, był określany mianem *licenciatus in iure*⁴⁵. Egzamin publiczny (*conventus*) odbywał się w bazylice św. Petroniusza i, podobnie jak dzisiaj w przypadku publicznej obrony pracy doktorskiej, miał postać uroczystej ceremonii, czasami z udziałem samego biskupa bolońskiego. Egzamin kończył się uroczystym momentem wręczenia przez promotora nowemu doktorowi insygniów – księgi (w dwóch postaciach: zamkniętej i otwartej), złotego pierścienia oraz biretu⁴⁶. Każdy z członków komisji (poza promotorem, którego wynagrodzenie było ujęte osobno) otrzymywał 2 liry za uczestnictwo w egzaminie prywatnym⁴⁷. Łączna liczba członków komisji podczas egzaminu prywatnego nie mogła przekraczać 16 osób. O dwóch doktorów więcej (czyli razem 18) liczyła komisja podczas egzaminu publicznego i każdy z członków miał otrzymać jedną parę rękawiczek o wartości 3 solidów. Promotor za wypromowanie doktoranta inkasował natomiast od 10 do 12 dukatów (dukat to dwie liry) lub 12 łokci sukna analogicznej wartości⁴⁸.

Zachowały się do naszych czasów księgi egzaminów doktorskich, dzięki czemu możemy prześledzić, którzy profesorowie byli najczęściej promotorami i ile dzięki temu mogli dorobić do swojej pensji. Odrębnie prowadzono księgi dla prawa kanonicznego (*liber secretus iuris pontificii*) i dla prawa cywilnego (*liber secretus iuris caesarei*). Te pierwsze zaczynają się w 1377 r.⁴⁹, drugie – rok później⁵⁰. Księgi były osobiście pisane przez aktualnego prepozyta kolegium. Zawierają krótkie noty podające nazwisko doktoranta, jego promotora, czasami opatrzone prywatnymi informacjami odnoszącymi się do uroczystej promocji doktorskiej czy też wystawności wydanego obiadu⁵¹. Protokoły egzaminów doktorskich sporządzali także notariusze uniwersyteccy na potrzeby przygotowania uroczystego dyplomu. Przedstawiają one, pomimo brulionowego charakteru, dużą wartość z powodu dokładnego określenia nazwiska doktoranta, co wielokrotnie ułatwia jego identyfikację. Księgi te, zwane *libri notarum (acta collegii)* sięgają od 1431 w przypadku prawa kanonicznego i od 1483 r. w odniesieniu do prawa cywilnego⁵². Natomiast na potrzeby naszej analizy nieużyteczne są księgi promocji kolegium medycznego (dla średniowiecza zachowane

⁴⁵ A.L. Trombetti Budriesi, L'esame di laurea presso lo Studio bolognese. Laureati in diritto civile nel secolo XV, w: *Studenti e università degli studenti dal XII al XIX secolo*, Bologna 1988, s. 139 n. (Studi e memorie per la storia dell'università di Bologna, nuova serie, vol. VII); S.A. Sroka, *Dyplom*, s. 67.

⁴⁶ Tamże, s. 67.

⁴⁷ Statuti, s. 150.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ ASB, Studio, nr 126. Z lat 1451-1500 zostały wydane w: Il „Liber secretus iuris pontificii” dell'Università di Bologna 1451-1500, wyd. C. Piana, Milano 1989 (dalej cyt.: LP). Edycja wcześniejszego materiału z lat 1377-1450, zapowiedziana w 1970 r. przez Candido Mesiniego, Il „Liber secretus iuris pontificii” dello Studio di Bologna, Apollinaris 43, 1970, s. 373-403, nie doczekała się realizacji.

⁵⁰ ASB, Studio, nr 137. Materiał dotyczący średniowiecza został wydany w: Il „Liber secretus iuris caesarei” dell'Università di Bologna (dalej cyt.: LC), t. I (1378-1420) i II (1421-1450), wyd. A. Sorbelli, Bologna 1938-1942 (Universitatis Bononiensis Monumenta 2 i 3), t. III (1451-1500), wyd. C. Piana, Milano 1984.

⁵¹ S.A. Sroka, *Średniowieczne akta Uniwersytetu Bolońskiego* (w druku).

⁵² ASB, Studio, nr 18-21 (Registri d'atti del collegio canonico); nr 26 (Registri d'atti del collegio civile).

jedynie z lat 1480-1500)⁵³, jak też akta kolegium teologicznego, które zawierają jedynie wykaz doktorów bez podania nazwisk ich promotorów⁵⁴.

Przeanalizowałem egzaminy doktorskie z prawa kanonicznego i cywilnego z lat 1470-1475 (których dotyczyły omawiane wyżej wynagrodzenia), aby ustalić tych profesorów, którzy jako promotorzy mieli sposobność dorobić do swojego uposażenia. Trudno natomiast precyzyjnie ustalić, którzy profesorowie wchodziłi każdorazowo do komisji doktorskiej, pobierając z tego tytułu 2 liry, zachowane rejestry nie podają bowiem wszystkich członków obecnych podczas egzaminu⁵⁵. W analizowanym okresie (1470-1475) odbywało się zazwyczaj 10 egzaminów doktorskich rocznie z zakresu prawa kanonicznego i tyleż z prawa cywilnego. Zdarzały się odstępstwa od tej reguły: w roku akademickim 1474/1475 z prawa kanonicznego wypromowano aż 19 doktorów, a w roku 1472/1473 z zakresu prawa cywilnego odbyło się 12 egzaminów doktorskich⁵⁶. Pewni profesorowie byli bardzo często promotorami, zapewne mieli dużą pozycję naukową i dlatego studenci pod ich kierunkiem chętnie przygotowywali się do egzaminu. W przypadku prawa kanonicznego w badanym okresie był to profesor Johannes de Sala, który we wspomnianych pięciu latach był promotorem aż 26 doktorów, z czego 11 wypromował tylko w jednym roku 1474/1475⁵⁷. Ten wybitny prawnik był też promotorem w 1476 r. polskiego studenta Jana Wysockiego⁵⁸. Wśród profesorów prawa cywilnego najbardziej popularny w latach 1470-1475 jako promotor podczas egzaminów doktorskich był Vincentius de Paleottis, który wypromował 13 doktorów, a po nim Albertus de Cataneis z 8 doktorami⁵⁹. Wspomniałem wyżej, że za wypromowanie jednego doktora promotor otrzymał 10-12 dukatów, czyli 20-24 liry. Jeśli zatem Johannes de Sala wypromował w jednym roku 11 doktorów, to otrzymał za to 220-264 liry. Zarabiał on zaś wówczas 400 lir (potem dostał podwyżkę do 600 lir), zatem dodatkowe pieniądze pochodzące z promotorstwa i zasiadania na egzaminach doktorskich, za które każdorazowo inkasował 2 liry, dawały mu w niektórych przynajmniej latach dodatkowo połowę rocznego wynagrodzenia. Oczywiście nie każdy profesor mógł liczyć na takie dochody, większość z nich bowiem musiała się zadowolić podstawowym wynagrodzeniem bez dodatkowych korzyści.

⁵³ ASB, Studio, nr 217 (libro segreto di medicina dall'anno 1481-1500). Wykaz doktorów w: G. B r o n z i n o, Notitia doctorum sive catalogus doctorum qui in collegiis philosophiae et medicinae Bononiae laureati fuerunt ab anno 1480 usque ad annum 1800, Milano 1962.

⁵⁴ Bologna, Pontificio Seminario Regionale „Benedetto XV”, Acta collegii Theologici, rkp. bez sygn. Wykaz wypromowanych w: F. E h r l e, I più antichi statuti della facoltà teologica dell'Università di Bologna, Bologna 1932 (Universitatis Bononiensis Monumenta 1), s. 102-127.

⁵⁵ LP; LC III.

⁵⁶ LP, s. 75-79; LC III, s. 165-177.

⁵⁷ LP, s. 75-79. Profesor ten prowadził bardzo interesujący dziennik, w którym co kilka dni lub czasami rzadziej zapisywał różne informacje zarówno ze swojego życia, jak i bolońskiego uniwersytetu. Notatki te zostały wydane drukiem: A. T u g n o l i A p r i l e, I libri di famiglia dei da Sala, Spoleto 1997. Zob. też G. B i o n d i, Giovanni Gaspare da Sala: analisi di un credito informale (1463-1486), Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea 8, 2021, s. 71-88 (DOI: 10.7410/1456).

⁵⁸ S.A. S r o k a, Wykaz Polaków wypromowanych na Uniwersytecie w Bolonii w drugiej połowie XV w., Kwartalnik Historyczny 121, 2014, nr 1, s. 147.

⁵⁹ LC III, s. 165-177.

Warto przyjrzeć się zarobkom innych grup społecznych w późnośredniowiecznej Bolonii, tak aby na tym tle pokazać, czy miasto swoim wykładowcom płaciło dobrze czy też nie. Ostatnio analizy takie prowadzili już Elena Gatti, Tommaso Duranti, a także Francesca Pucci Donati⁶⁰. Architekt miejski zarabiał rocznie 180 lir, organista w katedrze dostawał miesięcznie 12 lir, czyli 144 liry rocznie, główny murarz w Bolonii miał roczne pobory na poziomie 260 lir. Słabo wynagradzani byli poborcy ceł przy poszczególnych bramach, którzy mogli liczyć zaledwie na niecałe 5 solidów miesięcznie, co dawało 3 liry rocznie⁶¹. Stojący na czele miejskiego skarbcza urzędnik pobierał rocznie 240 lir, urzędnik pracujący u legata papieskiego dostawał 144 liry rocznie, zarządzający jego pałacem dostawał 600 lir, a sam legat zarabiał aż 500 lir miesięcznie, czyli 6000 rocznie⁶². W tej wyliczance przeróżnych zawodów warto odnotować miejskiego kata, w aktach określanego szumnie jako *spiculator et minister iusticie comunis Bononie*, który za swoją niewdzięczną pracę otrzymywał 5 lir miesięcznie, czyli 60 rocznie. W 1455 r. władze miasta Bolonii wybrały do pełnienia tej funkcji niejakiego Jakuba z Rusi, który niegdyś był najpewniej poddanym króla polskiego⁶³.

Pora na krótkie zebranie wniosków. Nie ulega wątpliwości, że wykładowcy na Uniwersytecie Bolońskim, zwłaszcza w XV w., mieli bardzo zróżnicowane wynagrodzenia. Ci, którzy wykładali na uniwersytetach prawniczych, mogli liczyć na znacznie wyższe uposażenie niż koledzy prowadzący zajęcia na uniwersytecie artystów i medyków. Z biegiem czasu zaczęto jednak coraz lepiej płacić medykom, których uposażenia w XV w. były tylko nieco niższe niż prawników. Niewątpliwie najmniej zarabiali wykładowcy z zakresu sztuk wyzwolonych, których pensje przez cały badany okres nie uległy zwiększeniu i kształtowały się na poziomie 50-100 lir. Z dokonanego porównania pensji profesorów bolońskich z zarobkami przedstawicieli innych grup społecznych wynika, że uposażenie w Uniwersytecie Bolońskim było przeciętne i nie wykaczało, poza kilkoma przypadkami, ponad wynagrodzenia przedstawicieli wielu innych profesji. Trzeba jednak dodać, że profesorowie prawa, oprócz uniwersyteckich obowiązków, byli zaangażowani w prowadzenie praktyki prawniczej, a także byli wykorzystywani przez władze miasta do posług dyplomatycznych. Być może te inne obowiązki, bardziej dochodowe niż wykłady

⁶⁰ F. Pucci Donati, *Il mercato del pesce. Regolamentazione dei prezzi a Bologna nel Medioevo (secc. XIII-XV)*, w: *I prezzi delle cose nell'età preindustriale: selezione di ricerche*, Firenze 2017, s. 43; E. Gatti, „Heredes de Plauto stampadore deno avere infrascritte robe e dinari”. Consumo del libro, prezzi e mercato librario a Bologna alla fine del Quattrocento, w: *Printing R-Evolution and Society 1450-1500. Fifty Years that Changed Europe*, Venezia 2020, s. 675; T. Duranti, *I salari dei docenti*, s. 26-27.

⁶¹ F. Pucci Donati, *Il mercato del pesce*, s. 43; E. Gatti, „Heredes”, s. 675.

⁶² S. Muzzi, *Annali della città di Bologna*, t. IV, Bologna 1842, s. 379; A. Battistini, N. Corradetti, *Income and Working Time of a Fencing Master in Bologna in the 15th and Early 16th Century*, *Acta Periodica Duellatorum* 4, 2016, nr 1, s. 165 (DOI: 10.1515/apd-2016-0005); T. Duranti, *I salari dei docenti*, s. 26.

⁶³ ASB, *Comune-Governo*, vol. 383: *Riformatori dello Stato di Liberta, Libri partitorum*, reg. 1, k. 192: *elegerunt et deputaverunt Jacobum de Rusia in spiculatorem et ministrum comunis iusticie Bononie – – cum salario libris quinque Bononiensis eidem singulo mense*; T. De an, *Police Forces in Late Medieval Italy: Bologna, 1340-1480*, *Social History* 44, 2019, nr 2, s. 158.

uniwersyteckie, były przyczyną ich dużej absencji na zajęciach⁶⁴. Niektórzy z wykładowców dodatkowe dochody czerpali także z wynajmu mieszkań dla studentów czy prowadzenia księgarni. W sumie dawało im to dodatkowe, niemałe zyski, co widać choćby w zasobności ich majątków, których nie zgromadziliby, gdyby ich dochody ograniczały się tylko do uniwersyteckich poborów⁶⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Battistini A., Corradetti N., Income and working time of a Fencing Master in Bologna in the 15th and early 16th century, *Acta Periodica Duellatorum* 4, 2016, nr 1 (DOI: 10.1515/apd-2016-0005).
- Belloni A., *Professori giuristi a Padova nel secolo XV. Profili bio-bibliografici e cattedre*, Frankfurt am Main 1986.
- Biondi G., Giovanni Gaspare da Sala: analisi di un credito informale (1463-1486), *Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea* 8, 2021 (DOI: 10.7410/1456).
- Brizzi G.P., Sroka S.A., La deriva corporativa dei Collegi dottorali e la crisi dello Studio bolognese, *Annali di storia delle università Italiane* 27, 2023, nr 2.
- Bronzino G., *Notitia doctorum sive catalogus doctorum qui in collegiis philosophiae et medicinae Bononiae laureati fuerunt ab anno 1480 usque ad annum 1800*, Milano 1962.
- Brundage J.A., *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians and Courts*, Chicago-London 2008.
- De Coster A., La mobilità dei docenti: Comune e Collegi dottorali di fronte al problema dei lettori non-cittadini nello Studio bolognese, w: *Studenti e dottori nelle università italiane (origini – XX secolo)*, Bologna 2000.
- Dean T., Police Forces in Late Medieval Italy: Bologna, 1340-1480, *Social History* 44, 2019, nr 2.
- Donati Pucci F., Il mercato del pesce. Regolamentazione dei prezzi a Bologna nel Medioevo (secc. XIII-XV), w: *I prezzi delle cose nell'età preindustriale: selezione di ricerche*, Firenze 2017.
- Duranti T., I salari dei docenti dello Studium di Bologna nel XV secolo e la serie dei quartironi degli stipendi, *Annali di storia delle università Italiane* 27, 2023, nr 1.
- Ehrle F., *I più antichi statuti della facoltà teologica dell'Università di Bologna*, Bologna 1932 (*Universitatis Bononiensis Monumenta* 1).
- Gatti E., „Heredes de Plauto stampadore deno avere infrascritte robe e dinari”. Consumo del libro, prezzi e mercato librario a Bologna alla fine del Quattrocento, w: *Printing R-Evolution and Society 1450-1500. Fifty Years that Changed Europe*, Venezia 2020.
- Horeczy A., Prawnicze doktoraty Polaków w Bolonii w XV wieku, *Roczniki Historyczne* 81, 2015.
- Lines D.A., Natural Philosophy in Renaissance Italy: The University of Bologna and the Beginnings of Specialization, *Early Science and Medicine* 6, 2001, nr 4 (*Science and Universities of Early Modern Europe: Teaching, Specialization, Professionalization*).
- Lines D.A., *The Dynamics of Learning in Early Modern Italy. Arts and Medicine at the University of Bologna*, London, Harvard University Press, 2023.
- Liotta F., Barbazza Andrea, w: *Dizionario biografico degli Italiani*, t. VI, 1964, s. 146-148.
- Mesini C., Il „Liber secretus iuris pontificii” dello Studio di Bologna, *Apollinaris* 43, 1970.

⁶⁴ S.A. S r o k a, System kontroli, s. 285-292.

⁶⁵ J.A. B r u n d a g e, *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians and Courts*, Chicago-London 2008, s. 265-267. Wyrazem prestiżu oraz możliwości majątkowych były także znakomite artystycznie, a i kosztowne, grobowce profesorskie. Dziękuję anonimowym recenzentom za zwrócenie uwagi na ten aspekt dochodów profesorów prawa, jak i za uzupełnienie literatury odnośnie do wynagrodzeń profesorskich na innych uniwersytetach europejskich.

- Murano G., Una raccolta di minute autografe di Consilia di Alessandro Tartagni (1423/24-1477), *Bulletin of Medieval Canon Law*, new series 31, 2014.
- Muzzi S., *Annali della città di Bologna*, t. IV, Bologna 1842.
- Paquet J., *Salaires et prébendes des professeurs de l'Université de Louvaine au XV siècle*, Léopoldville 1958.
- Post G., Masters' salaries and student-fees in the medieval universities, *Speculum* 7, 1932.
- Sabattani A., *De vita et operibus Alexandri Tartagni de Imola*, Milano 1972.
- Sorbelli A., Gli stipendi dei Professori dell'Università di Bologna nel secolo XIV, *L'Archiginasio. Bolletino della Biblioteca comunale di Bologna* 7, 1912, s. 315-319.
- Sroka S.A., *Dyplom doktorski Uniwersytetu Bolońskiego z 1472 r.*, *Studia Źródłoznawcze* 50, 2012.
- Sroka S.A., I rettori polacchi dell'*universitas scholarium* dello Studio bolognese nella seconda metà del XV secolo, *Annali di storia delle università italiane* 19, 2015, nr 2.
- Sroka S.A., Wykaz Polaków wypromowanych na Uniwersytecie w Bolonii w drugiej połowie XV w., *Kwartalnik Historyczny* 121, 2014, nr 1.
- Sroka S.A., Wynagrodzenia profesorów z Polski na Uniwersytecie Bolońskim w drugiej połowie XV wieku, *Roczniki Historyczne* 83, 2017.
- Sroka S.A., System kontroli odbywania zajęć w Uniwersytecie Bolońskim w XV w., w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziumu Panicowi*, Katowice – Bielsko-Biała 2019.
- Sroka S.A., *Średniowieczne akta Uniwersytetu Bolońskiego* (w druku).
- Thorndike L., Little Known Names of Medical Men in Vatican Palatine Manuscripts, *Annals of Medical History* 8, 1936, nr 2.
- Verger J., *Teachers, w: A History of the Universities in Europe*, t. I, red. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1992.
- Zanetti D., A l'université de Pavie au XVe siècle. Les salaires des professeurs, *Annales ESC* 17, 1962.

How much did a professor of the University of Bologna earn in late Middle Ages?

Summary

The paper discusses the income of professors at the University in Bologna in the 14th and 15th centuries, using sources from the State Archive (Archivio di stato di Bologna). Quite numerous lists of salaries are available from the 14th century and from 1465 annual registers survive. Initially professors were paid by students themselves, but that system turned out to be inefficient. So the city took over the financing through its unit called *Gabella grossa*. The analysis of the surviving registers of professors' salaries shows that they were highly diversified. Those who lectured at legal universities could count on much higher salary than their colleagues from artistic and medical universities. With the passage of time the income of professors of medicine gradually rose, so that in the 15th century it was only slightly lower than that of lawyers. Lecturers of liberal arts certainly received the lowest earnings. The comparison of the salaries of professors from Bologna with those of other social groups shows that they were average and, with some exceptions, did not exceed the earnings of representatives of other professions. It must be added that professors of law, besides their university duties, were also engaged in running legal offices, as well as used by the city authorities for diplomatic services. Maybe those other duties, better paid than university lectures, were the cause of their frequent absence. Some lecturers also had additional income from renting rooms for students or selling books. All of this gave him considerable additional income, which can be seen from the size of their estates, impossible to accumulate if they relied on university salaries only.

Translated by Rafał T. Prinke